

H.F.M. Crombag & P.J. van Koppen (1994) Verdringen als sociaal verschijnsel. *De Psycholoog*, 29, 409-415

Verdringen als sociaal verschijnsel

Hans Crombag en Peter van Koppen

In navolging van ontwikkelingen in de Verenigde Staten woedt er ook in ons land een discussie over de vraag of 'verdringen' nu wel of niet 'echt' bestaat (zie eerdere bijdragen in dit blad van Merkelbach en Wessel, Ensink en Van der Hart). Maar misschien is het beslechten van dit debat niet zo belangrijk. Echt of niet echt, als iedereen gelooft dat verdringen echt voorkomt en ernaar handelt, dan gaat het om een 'echt' sociaal verschijnsel.

Het moet rond deze tijd zijn, dat de term 'verdringen' zijn honderste verjaardag viert. In het in 1895 verschenen *Studien über Hysterie* (waarvan Josef Breuer overigens de eerste auteur was) gebruikt Freud de term in ieder geval, maar of dat de allereerste keer is dat de term door Freud of iemand anders werd gebruikt, is onzeker. De betekenis die Freud en later vele anderen aan de term geven is al evenzeer onzeker. Freud zelf geeft in zijn geschriften telkens weer andere omschrijvingen, waarvan Erdleyi (1990, p. 9) een handig overzicht geeft. Het gaat om een afweermechanisme, dat wil zeggen een psychologische kunstgreep met behulp waarvan mensen worden geacht zichzelf te beschermen tegen 'geestespijn'. Wij geven een omschrijving van eigen maaksel, die naar onze indruk het meest voorkomende gebruik van de term dekt, zonder dat wij kunnen garanderen dat er geen omschrijvingen in omloop zijn die met de hier gegeven definitie in strijd zijn. Onze omschrijving luidt:

Verdringen is het onvrijwillig en abrupt uit het autobiografische geheugen bannen van de herinnering aan een traumatische gebeurtenis, waardoor die herinnering lange tijd niet meer bewust gemaakt kan worden.

Een verdrongen herinnering blijft echter in het onbewuste aanwezig, kan alleen in vermomming (bijvoorbeeld in dromen en *Fehlleistungen*) de drempel van het bewustzijn passeren, maar oefent wel een versturende invloed uit op de bewuste beleving (bijvoorbeeld in de vorm van angst en depressiviteit) en het gedrag (bijvoorbeeld in de vorm van sociaal of seksueel disfunctioneren). Ging het daarbij aanvankelijk, volgens Freud, om traumatische gebeurtenissen in het algemeen, spoedig komt hij tot de overtuiging dat het bij hysterische patiënten altijd gaat om 'voortijdige seksuele ervaringen in de vroegste jeugd' (Freud, 1896, p. 413), wat wij in onze dagen derhalve 'seksueel misbruik' noemen. Er bestaat nogal wat onduidelijkheid over de vraag waarom en wanneer precies Freud tot de seksuele aetiologie van de hysteric heeft besloten. Israëls gaf daar nog niet zo lang geleden een fascinerende reconstructie van (Israëls, 1993).

Verdringen is ongezond. Daaraan kan volgens Freuds oorspronkelijke theorie een einde worden gemaakt door de patiënt de verdrongen herinnering bewust te helpen maken en de ermee verbonden emoties te laten herbeleven. Van zulk herbeleven zou dan een kathartische, zuiverende werking uitgaan, waardoor de hysterische symptomen zouden verdwijnen. Maar deze fraaie oplossing kent tenminste één probleem: het gegeven

dat, om te beginnen, de aard van de verdrongen herinnering per definitie onbekend is aan de patiënt en bij gevolg ook aan ieder ander. De oplossing van dit probleem is volgens Freud dat de therapeut het geheim van de patiënt raadt (Freuds woord) en het vervolgens aan de, meestal tegenstribbelende, patiënt verklaart.

Maar deze oplossing scheidt een nieuw probleem, de vraag namelijk of wij erop kunnen vertrouwen dat de therapeut het seksuele jeugdtrauma altijd juist raadt, een vraag die nauwelijks aan actualiteitswaarde heeft ingeboet nu ook in onze dagen nogal eens getwijfeld wordt aan het waarheidsgehalte van op latere leeftijd hervonden herinneringen aan seksuele trauma's uit de kindertijd (Loftus, 1993; Hulsenbek, 1994). Toen Freud in 1896 *Zur Ätiologie der Hysterie* publiceerde, leek duidelijk van wie de informatie over het jeugdtrauma afkomstig was: van Freud zelf. Hij schrijft dan (op p. 414, in de door Israëls, 1993, p. 176, gegeven vertaling): 'De zieken weten vóór het toepassen van de analyse niets van deze scènes [het seksuele misbruik], gewoonlijk zijn zij verontwaardigd als men hen aankondigt dat zulke scènes zullen gaan opduiken [...]' Freud geeft dus toe wat, naar kwade tongen beweren, ook in onze dagen therapeuten in gevallen van hervonden herinneringen doen: patiënten hun seksuele jeugdtrauma's aanpraten.

Het rare is echter dat Freud niet lang daarna (volgens Israëls al in 1897) tot de conclusie komt dat die aan hysterische neuroses ten grondslag liggende jeugdtrauma's van seksuele aard dikwijls niet echt zijn, maar ... verzonnen. Verzonnen door wie? Toch niet door de patiënten, want die konden ze zich immers niet meer herinneren en wilden ze meestal ook niet geloven als Freud ze raadde? In 1897 is Freud daar zeer onduidelijk over, maar veel later, in 1933, schrijft hij in *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (op p. 166, opnieuw in de vertaling van Israëls, 1993, p. 177): 'In de tijd toen de voornaamste belangstelling gericht was op het onthullen van seksuele trauma's in de kindertijd, vertelden bijna al mijn vrouwelijke patiënten mij dat zij door hun vader waren verleid. Ik moest uiteindelijk tot het inzicht komen dat deze berichten onwaar waren, en leerde zo begrijpen dat hysterische symptomen zijn afgeleid van fantasieën en niet van werkelijke gebeurtenissen.' (cursivering toegevoegd). Hier probeert Freud ons derhalve wijs te maken dat het zijn patiënten waren, die hem iets op de mouw probeerden te spelden in plaats van andersom.

De realiteitswaarde van verdringen

Nu, rond honderd jaar nadat deze kwestie voor het eerst aan de orde was, lijken wij terug op het uitgangspunt: er zijn patiënten die hun therapeuten vertellen dat zij als kind seksueel misbruikt zijn en zich dat jaren later pas weer herinneren. En opnieuw is de vraag: wie kwam op dat idee, de therapeut of de patiënt? Het antwoord is van belang voor een oordeel over de realiteitswaarde van zulke mysterieuze herinneringen.

Sommigen menen dat die vraag op eenvoudige wijze kan worden beantwoord. Zij wijzen erop dat voor het bestaan van verdringen als psychologische verschijnsel geen hard bewijsmateriaal bestaat (bijvoorbeeld Holmes, 1990), terwijl daar toch door velen hardnekkig naar is gezocht. Als verdringen niet bestaat, dan berusten hervonden herinneringen op fantasie. Ze zijn bedacht door de patiënt dan wel aangepaard door de therapeut of iemand anders.

Als wij ons voor het moment op dat standpunt stellen, wat betekent dat dan? Kan een therapeut die van zijn patiënt te horen krijgt dat hij zich stukje bij beetje weer is gaan herinneren dat hij als kind seksueel is misbruikt, fijntjes glimlachen en patiënt geruststellen met de mededeling dat het om een betreurenswaardig misverstand gaat? Wij zijn geen therapeuten, maar zulk een aanpak lijkt ons niet aan te bevelen. Op zijn minst kan men constateren dat het feit dat iemand denkt een hervonden herinnering te hebben, in ieder geval een psychologische realiteit is. Van een therapeut mag verwacht worden dat hij 'daar wat mee doet'.

Maar hoe ligt dat voor een officier van justitie die wordt geconfronteerd met een aangifte die gebaseerd is op iemands onlangs hervonden herinnering van seksueel misbruik dat jaren geleden zou hebben plaatsgevonden? Zou de officier zo'n zaak kunnen of zelfs moeten seponeren omdat, zoals Merkelbach en Wessel (1994, p. 86) opmerken, '[g]een enkele onderzoeker [...] er tot nu toe in geslaagd [is] verdringing of haar effecten zichtbaar te maken in het psychologisch laboratorium'? Zo'n officier zou evengoed kunnen besluiten te vervolgen in de wetenschap dat er talloze deskundigen zijn die verdringen een alledaags verschijnsel achten, dat zij geregeld bij hun patiënten observeren. Dan komt vervolgens de rechtbank voor de vraag te staan of zij aan een hervonden herinnering geloof zal hechten. In zo'n geval ligt het voor de hand dat de rechtbank een deskundige als getuige hoort. Maar welke? De al genoemde Merkelbach of zijn collega Wessel, of geeft zij de voorkeur aan de eveneens uit Maastricht afkomstige en zelfs aan dezelfde universiteit werkzame Ensink (1994), die meldt dat er in de literatuur 'goed gedocumenteerde' gevallen zijn te vinden van mensen met trauma's die geheel vergeten waren, ook al moet zij daarvoor uitgerekend verwijzen naar de wetenschappelijk nogal twijfelachtige Bessel van der Kolk (zie Van der Kolk & Kadish, 1987). En wat als de rechtbank beide deskundigen krijgt voorgeschoteld, Ensink op initiatief van de officier en Merkelbach op voordracht van de verdediging? Hoe moet zij dan kiezen uit twee strijdige meningen van deskundigen? Is het juist, zoals Ensink (1994, p. 149) opmerkt, dat '[a]ls er discrepanties zijn tussen klinische observaties en resultaten van experimenteel onderzoek, [...] het voorbarig [is] de conclusie te trekken dat de klinische observaties wel niet zullen kloppen'? In het algemeen lijkt ons dat geenszins voorbarig, maar in dit geval ligt dat misschien anders, omdat onduidelijk is hoe de

experimentele manipulatie die het existentiebewijs voor verdringen zou kunnen leveren, eruit zou kunnen zien. Onder die omstandigheden zijn de uitkomsten van veldstudies het beste waarop men kan hopen. Zulke studies zijn er en die spreken mevrouw Ensinks hypothese dat verdringen echt voorkomt. (tegen; Merkelbach en Wessel (1994) bespraken enkele daarvan (Pynoos & Nader, 1988 en 1989), zodat er geen reden is dat nu te herhalen.

Gevreesd moet echter worden dat het onderscheid tussen experimenten, veldstudies en klinische observaties aan rechtbanken nauwelijks is besteed. Zij worden opgescheept met wat wel 'the battle of experts' is genoemd. Onder die omstandigheden zullen hun beslissingen in belangrijke mate afhangen van wat zij a priori, dat wil zeggen in het algemeen voor waarschijnlijk houden (vergelijk Crombag, Van Koppen & Wagenaar, 1994, hoofdstuk 3). En dat betekent dat de beslissende vraag niet is of verdringen echt voorkomt – een psychologisch verschijnsel is – maar of wij in het algemeen en rechters en de hen omringende functionarissen en adviseurs in het bijzonder geloven dat verdringen voorkomt – of verdringen derhalve een sociaal fenomeen is. De hierna te presenteren gegevens zijn verzameld met het doel daarover enig inzicht te verschaffen.

Studie 1

Om te beginnen kozen wij de eenvoudigste weg om uit te vinden of mensen geloven dat verdringen voorkomt. Wij vroegen het hen met behulp van een vragenlijstje, dat opende met een wat naïeve omschrijving van verdringen zoals, naar wij vermoeden, de meeste mensen in hun hoofd hebben wanneer zij het woord gedachteloos gebruiken. De omschrijving en de vragen luiden als volgt:

'Steeds vaker verschijnen er in de pers berichten over mensen die zich plotseling herinneren dat zij lang geleden een schokkende en traumatische gebeurtenis hebben meegemaakt, die zij lange tijd vergeten hadden. Zulk langdurig vergeten wordt verdringen genoemd. Komt dat voor? Daarover handelen de onderstaande vragen.

1. Geloof u dat 'verdringen' – langdurig vergeten van traumatische gebeurtenissen – voorkomt? Ja/nee

2. Houdt u het voor mogelijk dat u zelf een traumatische gebeurtenis verdrongen hebt? Ja/nee.'

Bovendien werd de respondenten gevraagd naar hun leeftijd en hun geslacht.

Twee groepen respondenten werden ondervraagd. De eerste groep bestond uit 134 studenten en stafleden van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Limburg. Zij werden in het najaar van 1993 ondervraagd; 69 mannen en 65 vrouwen. Wij duiden deze groep, nogal slordig, aan als 'de juristen'. De tweede groep bestond uit 134 deelnemers aan het door de Commissie Seksueel Misbruik van Jeugdigen op 15 april 1994 te Ede Wageningen georganiseerde congres naar aanleiding van de publikatie van de door deze commissie ontwikkelde richtlijnen voor beroepsbeoefenaren (Commissie Seksueel Misbruik van Jeugdigen, 1994). Deze groep bestond uit psychologen (34), orthopedagogen (44), kinderartsen en -psychiaters (17) en andere hulpverleners van diverse pluimage (39). Deze groep respondenten duiden wij, al even slordig, aan als 'de psychologen'; zij bestond uit 36 mannen en 98 vrouwen. Omdat wij vreesden dat deze 'professionals' zich zouden kun-

nen storen aan de simpelheid van onze benadering, voegde wij op de aan hen voorgelegde vragenlijst de opmerking toe: 'Uw kanttekeningen bij deze vragen kunt u hieronder of op de achterzijde weergeven.'

Hoewel sommigen van de gelegenheid gebruik maakten om daar iets op te merken, oefende geen van deze respondenten kritiek op onze vragen of de gegeven omschrijving van verdringen. Vooral dit laatste verraste ons zeer.

	'Juristen' N=134	'Psychologen' N=134
Komt voor	87	95
Bij zichzelf mogelijk	56	47

Tabel 1. Mate van geloof in voorkomen van verdringen bij anderen en bij zichzelf (percentages)

Zowel de juristen als de psychologen denken massaal dat verdringen echt voorkomt, de psychologen zelfs nog wat meer dan de juristen, al is dit verschil niet significant (zie Tabel 1). Dat is – wij kunnen niet nalaten dat meteen op te merken – een verrassende uitkomst voor een verschijnsel waarvan, zoals Merkelbach en Wessel opmerkten, geen enkele onderzoeker het bestaan in het psychologisch laboratorium zichtbaar heeft kunnen maken. Het verschijnsel bestaat in ieder geval in de hoofden van zowel deskundigen als leken. Op die grond mag men verwachten dat een officier van justitie een strafklacht die gebaseerd is op een hervonden herinnering, niet zonder meer zal seponeren, en dat ook een rechter in zo'n geval niet zonder meer zal vrijspreken. Zouden officier of rechter zich in zo'n zaak door een professionele hulpverlener laten adviseren, dan is de kans groot dat die hen niet van vervolging, respectievelijk veroordeling zal weerhouden.

Al evenzeer is het verrassend dat, hoewel bijna iedereen zegt te geloven dat het verschijnsel voorkomt, lang niet iedereen het voor mogelijk houdt dat zij zelf iets verdrongen hebben. Op het eerste gezicht is het logisch dat wie op vraag 1 'ja' zegt, ook op vraag 2 'ja' antwoordt. Maar dat is niet wat er gebeurt.

Men zou kunnen redeneren dat, hoewel een verdrongen herinnering per definitie aan haar bezitter onbekend is, er altijd andere indicatoren voor haar aanwezigheid zijn. Een van onze respondenten, werkzaam in de hulpverlening, lijkt er zo over te denken en verklaart zijn 'nee' bij vraag 2 met de opmerking: 'Geen ernstige (psychische) problemen/klachten.' Welke die 'klachten' dan wel zouden moeten zijn, is echter niet erg duidelijk. Een veel aangehaalde lijst van symptomen van verdringen is de *Incest Survivor Aftereffects Checklist* van E.S. Blume (niet gepubliceerd, maar weergegeven in de *FMS Foundation Newsletter* van april 1994). Die lijst bevat een scala van grote en kleine ongemakken, variërend van gebrekkige eetlust tot een meer-voudig-persoonlijkheidssyndroom. Als deze lijst valide is voor het diagnostiseren van verdringen, dan valt te vrezen dat iedereen wel een traumatische herinnering heeft verdrongen, zo specifiek is deze lijst van symptomen. Daarom zou het ook in dat geval logisch zijn om beide vragen gelijkluidend te beantwoorden.

Slechts wie op beide vragen bevestigend antwoordt, gelooft

derhalve onvoorwaardelijk in verdringen. Wie denkt dat het alleen bij anderen voorkomt, heeft blijkbaar toch reserves: er is een grens aan zijn geloof. Op grond van deze overwegingen hebben wij de respondenten ingedeeld in drie groepen: de 'zeer gelovigen', dat wil zeggen zij die op beide vragen bevestigend antwoordden, de 'gelovigen', dat wil zeggen zij die alleen op vraag 1 bevestigend antwoordden, en de 'ongelovigen', dat wil zeggen zij die op beide vragen ontkennend antwoordden. Vervolgens kan men Tabel 2 samenstellen.

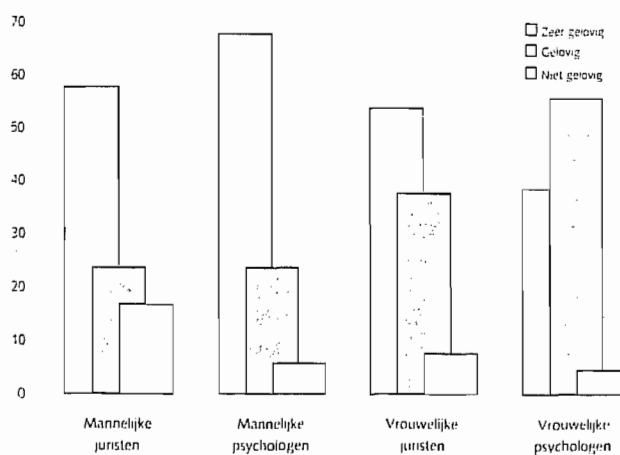
	'Juristen'	'Psychologen'	Totaal
Ongelovig	13	5	9
Gelovig	32	47	39
Zeer Gelovig	56	48	52
Totaal	100	100	100

Tabel 2. Mate van geloof in voorkomen van verdringen (percentages)

De gegevens in Tabel 2 nuanceren het beeld van massaal geloof in verdringen onder zowel leken als professionals. Slechts rond de helft van de respondenten gelooft onvoorwaardelijk in de mogelijkheid van verdringen. Daarbij komen zeer gelovigen onder professionals even vaak voor als onder leken.

Toch blijken er significante verschillen te zijn tussen de 'juristen' en de 'psychologen' ($\chi^2 = 9.09$, $df = 2$, $p < 0.01$). Onder de 'juristen' lijken zowel zeer gelovigen als ongelovigen wat meer voor te komen. Figuur 1 laat echter zien dat dit verschil grotendeels wordt veroorzaakt door de (verhoudingsgewijze grote groep) vrouwen onder de 'psychologen'. Deze vrouwen vormen de enige groep, waarin de zeer gelovigen niet in de meerderheid zijn. Men kan dit ook vrouw-onvriendelijker zeggen: als de logica gebiedt dat wie vraag 1 bevestigend beantwoordt, ook op vraag 2 een bevestigend antwoord geeft, dan laten vrouwen in beide groepen respondenten, maar vooral vrouwelijk 'psychologen', zich minder aan die eis van logica gelegen liggen.

De tot nu toe gepresenteerde gegevens wijzen erop dat men-

Figuur 1. Mate van geloof in verdringen onder mannelijke en vrouwelijke 'juristen' en 'psychologen'

sen die denken dat verdringen niet echt voorkomt, schaars zijn onder zowel kenners als leken. Een strafklacht die op een hervonden herinnering berust, hoeft niet op ongelof te stranden. Maar al evenmin is het zeker dat zo'n strafklacht zonder meer tot succes zal leiden. Dit laatste heeft ook van doen met de kwestie van de bewijsminima in strafzaken. Wij leggen dat uit. Het Wetboek van Strafvordering stelt zekere minimum-eisen aan de hoeveelheid bewijs die nodig is voor een bewezenverklaring. In het verband van deze uiteenzetting is van belang het vereiste van lid 2 van artikel 342 van dat wetboek, dat luidt: 'Het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan door de rechter niet uitsluitend worden aangenomen op de verklaring van één getuige.'

Een verklaring van een slachtoffer is derhalve niet voldoende om een verdachte te veroordelen. Meer bewijs is nodig – men spreekt in dit verband van 'steunbewijs'. Bij seksuele misdrijven, die gewoonlijk in het geniep worden gepleegd, is dat meestal niet gemakkelijk te leveren. Men probeert nog wel eens om de verklaring van een bij het slachtoffer betrokken hulpverlener als steunbewijs te laten dienen. Die hulpverlener verklaart dan van het waarheidsgehalte van de verklaring van het slachtoffer overtuigd te zijn. Gaat het om een verklaring gebaseerd op een hervonden herinnering, dan komt zulk steunbewijs er derhalve op neer, dat de deskundige hulpverlener de rechter bevestigt dat zoiets als hervonden herinneringen bestaan en dat zij serieus genomen moeten worden. Het moet niet moeilijk zijn om zo'n hulpverlener te vinden, zo laten onze gegevens zien. En onze gegevens laten bovendien zien, dat zulk een verklaring van een hulpverlener bij menige rechter niet op ongelof hoeft te stuiten.

In strafzaken is de rechter bij de selectie en waardering van bewijs soeverein. Op grond van een verklaring van een slachtoffer/getuige en een ondersteunende verklaring van een hulpverlener kan hij veroordelen. Brengen deze bewijsmiddelen hem echter niet tot de door de wet (in art. 338 Sv.) vereiste 'overtuiging', dan kan hij net zo goed vrijspreken. Dat maakt in gevallen waarin hervonden herinneringen tot bewijs meewerken het a priori geloof van de rechter in de realiteit van verdringen een beslissende factor.

Studie 2

Die conclusie leidt min of meer vanzelfsprekend naar een eenvoudig experiment, waarbij wordt nagegaan in hoeverre mensen bij het beslissen van een concreet geval geloof hechten aan getuigenverklaringen die op hervonden herinneringen zijn gebaseerd.

Met dat doel bedachten wij vier paren casus. In iedere casus is er sprake van een 21 jaar oud persoon die tien jaar geleden het slachtoffer is geweest van een traumatische gebeurtenis. Per paar verschillen de casus op één punt: in het ene geval beweert het slachtoffer zich de traumatische gebeurtenis jarenlang niet te hebben kunnen herinneren, in het andere geval er al die jaren over gezwegen te hebben. Wij nemen een van deze casus op als voorbeeld:

Marianne

Marianne (21 jaar) is sinds een jaar in behandeling bij de Riagg omdat zij last heeft van depressieve gevoelens en haar seksleven onbevredigend is. In de loop van de therapie komt bij Marianne

langzaam de herinnering boven dat zij rond haar tiende levensjaar meermalen seksueel is misbruikt door haar vader, iets wat zij zich al die tijd niet heeft kunnen herinneren.

Op aandringen van haar therapeut, mevrouw Welders, confronteert Marianne haar vader met haar hervonden herinnering, maar die ontkent heftig. Volgens hem wil Marianne iemand de schuld geven van haar moeilijkheden en heeft zij zich daarom dit verhaal door haar therapeut laten aanpraten.

Marianne overweegt nu een strafklacht in te dienen. Haar therapeut aarzelt, want als de vader niet zou worden veroordeeld op grond van Marianne's aanklacht en een ondersteunende verklaring van haar therapeut – méér bewijs zal er na al die jaren niet meer zijn – dan zou de remedie voor Marianne wel eens erger kunnen zijn dan de kwaal.

In de parallele casus wordt de hoofdrol gespeeld door Karin. Zij is derhalve even oud als Marianne en heeft dezelfde ervaringen en problemen, maar zij zegt over het door haar vader gepleegde misbruik al die jaren gezwegen te hebben. De vraag die wij met behulp van dit paar casus willen beantwoorden is of een hervonden herinnering even geloofwaardig wordt geacht als een verzwegen herinnering (deze conditie werd eveneens onderzocht door Loftus, Weingardt en Hoffman, 1993 en met vergelijkbaar resultaat).

Vervolgens maakten wij een paar casus waarin de slachtoffers van het mannelijke geslacht waren – Maarten en Karel – en waarin het seksuele misbruik werd gepleegd door ene oom Jaap. De vraag die wij met behulp van dit paar casus wilden beantwoorden was of vrouwen met hervonden herinneringen meer geloofwaardig worden gevonden dan mannen met dergelijke herinneringen.

Ten slotte waren wij ook geïnteresseerd in de vraag of verdringen volgens onze respondenten iets is dat alleen bij seksuele trauma's voorkomt, of dat het volgens hen net zo goed kan voorkomen bij niet-seksuele trauma's. Het niet-seksuele trauma bestond eruit dat je er als kind getuige van bent geweest dat je vader met zijn auto een kind doodreed en er vervolgens vandoor ging. Ook de herinnering daaraan kon zowel verdrongen als verzwegen zijn, door zowel vrouwen als mannen. Aldus ontstonden de acht experimentele condities die in Tabel 3 zijn weergegeven. Er zijn derhalve drie onafhankelijk variabelen: de aard van het trauma (seksueel misbruik of getuige zijn van een verkeersongeval met dodelijke afloop), het geslacht van het slachtoffer, en de aard van de herinnering (hervonden of ver-

Trauma	Slachtoffer	Herinnering	Naam	Aantal ppn
Seksueel	Vrouw	Verdrongen	Marianne	76
Seksueel	Vrouw	Verzwegen	Karin	59
Seksueel	Man	Verdrongen	Maarten	46
Seksueel	Man	Verzwegen	Karel	41
Ongeval	Vrouw	Verdrongen	Maartje	39
Ongeval	Vrouw	Verzwegen	Katrien	41
Ongeval	Man	Verdrongen	Michiel	29
Ongeval	Man	Verzwegen	Koen	31

Tabel 3. Overzicht van experimentele condities

zwegen). De tabel geeft ook de namen die in de verschillende casus aan de hoofdpersoon gegeven zijn en het aantal proefpersonen (ppn) dat zich over de desbetreffende casus uitliet. Die proefpersonen waren allen studenten van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Limburg en ieder beoordeelde slechts één van de casus; geen van hen beantwoordde in een eerder stadium de vragenlijst van Studie 1.

Nadat de proefpersonen van de casus kennis hadden genomen, beantwoordden zij de twee volgende vragen:

1. Hoe groot acht u de kans dat de strafrechter (de verdachte) zal veroordelen wegens [het beschreven delict]? ... procent.
2. Als u zelf de rechter was, zou u dan veroordelen? Ja/nee.'

Trauma	Geslacht van slachtoffer	Herinnering	
		Verdrongen	Verzwegen
Seksueel misbruik	Vrouw	33	41
	Man	29	34
Verkeersongeval	Vrouw	14	31
	Man	19	23

Tabel 4. Geschatte kans dat de rechtbank veroordeelt op grond van de verklaring van het slachtoffer en een ondersteunende verklaring van een hulpverlener (gemiddelde percentages; N=362)

Tabel 4 toont de uitkomsten voor de eerste afhankelijke variabele: de geschatte kans dat een rechtbank de verdachte zal veroordelen op grond van de getuigenis van het slachtoffer en een ondersteunende verklaring van een hulpverlener. Analyse (ANOVA) van deze gegevens wijst uit dat herinnering (verdringen versus verzwijgen) en trauma (seksueel versus ongeval) significante hoofdeffecten hebben (respectievelijk $F(1,358) = 16.4$, $p < .001$ en $F(1,358) = 34.3$, $p < .001$), geslacht van het slachtoffer niet ($F(1,358) = 3.2$, n.s.), en dat er geen significante interacties zijn.

Alvorens naar de verschillen tussen experimentele condities te kijken, dient te worden opgemerkt dat het gemiddelde van de geschatte kansen op een veroordeling in elke experimentele conditie ruim onder de 50% blijft. Bij een op een hervonden herinnering gebaseerd geval verwachten onze proefpersonen bovendien dat rechtbanken kritischer zullen zijn dan wanneer het slachtoffer alleen maar langdurig gezwezen heeft. De kans op een veroordeling wordt vooral laag geschat wanneer de herinnering een niet-seksueel trauma betreft. Het lijkt erop dat volgens onze proefpersonen verdringen meer bij seksuele dan andere trauma's hoort. Wie beweert een niet-seksueel trauma eerst verdrongen en daarna hervonden te hebben, mag volgens onze proefpersonen nauwelijks rekenen op geloof bij de rechter. Bij seksuele trauma's schatten zij die kans significant hoger, maar niet echt hoog.

Tabel 5 toont de uitkomsten voor de tweede afhankelijke variabele: het percentage van de proefpersonen dat zegt dat zij als rechter zelf de verdachte zouden veroordelen. Analyse (ANOVA) van deze gegevens wijst opnieuw op significante hoofdeffecten voor herinnering en trauma (respectievelijk $F(1,356) = 5.1$, $p < .05$ en $F(1,356) = 28.3$, $p < .001$), maar niet

Trauma	Geslacht van slachtoffer	Herinnering	
		Verdrongen	Verzwegen
Seksueel misbruik	Vrouw	46	66
	Man	49	46
Verkeersongeval	Vrouw	15	32
	Man	24	30

Tabel 5. Proefpersonen die zeggen dat zij zelf zouden veroordelen (percentages; N=362)

voor geslacht van het slachtoffer ($F(1,356) = .4$, n.s.), terwijl ook hier geen significante interacties worden gevonden.

Opnieuw lijken de proefpersonen significant sceptischer over verdrongen dan over verzwegen herinneringen, maar bij nader inzien is dat eigenlijk alleen bij niet-seksuele trauma's het geval. Wie zegt een niet-seksueel trauma eerst verdrongen en daarna hervonden te hebben, moet niet op veel geloof van onze proefpersonen rekenen. Dat ligt beter bij een seksueel trauma: bijna de helft van onze proefpersonen is bereid te veroordelen op grond van een hervonden herinnering daaraan. Onze proefpersonen zelf schenken zulke slachtoffers meer geloof dan de proefpersonen bij rechters verwachten. Op opmerkelijk veel begrip kunnen vrouwen rekenen, die hun seksuele trauma langdurig verzwegen hebben. Dat vrouwen langdurig zwijgen – uit schaamte? – vinden onze proefpersonen begrijpelijk. Voor mannen toont men onder gelijke omstandigheden minder begrip; niet meer dan voor mannen en vrouwen die beweren de herinnering aan een seksueel trauma langdurig verdrongen te hebben.

Wij concluderen dat de claim dat men de herinnering aan een traumatische gebeurtenis lange tijd verdrongen heeft, door onze proefpersonen met een zekere scepsis wordt beschouwd, met meer scepsis dan de claim dat men er lange tijd niet over heeft durven praten. Verdringen wordt beschouwd als iets dat niet speciaal met vrouwen verbonden is, maar wel met seksuele trauma's.

Discussie

Onze boodschap is op het eerste gezicht eenvoudig. Zij luidt dat in de context van het recht niet beslissend is of verdringen echt voorkomt – een psychologisch verschijnsel is – maar of de meeste mensen *gloven* dat het echt voorkomt, met andere woorden of verdringen een sociaal verschijnsel is. Niet de vraag of verdringen voorkomt, maar wat mensen daaromtrent voor feiten van algemene bekendheid houden dient bij voorrang voorwerp van onderzoek te zijn.

In overeenstemming met dat standpunt vroegen wij mensen op de man af of zij geloven dat verdringen voorkomt. Wij vroegen dat aan zowel psychologische leken – maar aankomende juristen – als aan psychologische deskundigen en wij vonden dat bijna iedereen zei te geloven dat verdringen echt voorkomt. Dus moet men, zou men zeggen, er mee rekenen dat bijna geen jurist er tegenop zal zien om een eerst verdrongen en vervolgens hervonden herinnering te geloven. De enkele jurist die twijfelt en een deskundige raadpleegt, zal meestal bevestigd

krijgen wat de meeste juristen al dachten. Zo kan men onze resultaten interpreteren en dat deden wij aanvankelijk ook.

Geen gering aantal van de ondervraagden gaf evenwel te kennen dat verdringen volgens hen toch vooral iets is dat anderen overkomt. Dat is niet erg logisch en verstoort het aanvankelijk zo comfortabel eenvoudige beeld. Bij nader inzien toont rond de helft van onze respondenten zich tweeslachtig over het voorkomen van verdringen.

Deze scepsis werd bevestigd toen wij een nieuwe groep proefpersonen vroegen hun inzicht in een concreet geval toe te passen. Ook toen bleek dat slechts de helft van onze proefpersonen het verschijnsel zo serieus neemt, dat zij op grond van een hervonden herinnering een veroordeling zouden durven uitspreken. Diczelfde proefpersonen gaven tevens te kennen van rechters een nog sceptischer houding te verwachten. Dat alles alleen als het om een seksueel misdrijf gaat, dat wil zeggen een soort misdrijf dat bij velen zoveel weezin oproept, dat wij a priori ertoe neigen ten bate van een mogelijke slachtoffer te dwalen. Gaat het om een emotioneel minder geladen zaak, dan wint bij de overgrote meerderheid van onze proefpersonen de scepsis het van de verontwaardiging.

De vraag of verdringen een sociaal of consensueel verschijnsel is, laat zich minder gemakkelijk beantwoorden dan op het eerste gezicht leek. In welke mate en onder welke omstandigheden mensen in het bestaan van verdringing geloven, dient onderwerp van meer onderzoek te zijn. Want dat houden wij overeind: de vraag wat mensen erover denken is minstens zo belangrijk als de vraag of het echt voorkomt.

Daarbij zal het van belang zijn dat niet alleen onderzocht wordt hoe mensen reageren wanneer iemand zich op verdringen beroept – zoals wij in het voorgaande gedaan hebben – maar ook dat wordt nagegaan onder welke omstandigheden mensen iets 'verdringen' noemen en wanneer iets anders. Wij zijn er in de hier gerapporteerde studies immers van uitgegaan dat iedereen onder het woord (ten naaste bij) hetzelfde verstaat en dezelfde verschijnselen als verdringen herkent. Dat hoeft niet zo te zijn, zeker nu er, zowel in de psychologie als in het gewone spraakgebruik, een aantal aan verdringen verwante en in concrete gevallen ermee concurrerende verschijnselen is, zoals gewoon vergeten, infantiele amnesie, post-traumatische amnesie en bewust vermijden; Loftus (1993) en Merckelbach en Wessel (1994) zijn daar uitvoeriger over. Kent ieder al deze varianten van 'vergeten' en geeft ieder dezelfde naam aan hetzelfde geval? Dat lijkt niet erg waarschijnlijk, zeker gezien onze bevinding dat velen niet vrij zijn van scepsis over in ieder geval verdringen.

Verder onderzoek naar het spraakgebruik bij de verschillende varianten van 'vergeten' komt ons derhalve gewenst voor. Daartoe moeten proefpersonen, zowel psychologische leken als professionals, geconfronteerd worden met korte beschrijvingen van concrete gevallen, waarbij dan wordt nagegaan welke gevallen zij onderscheiden en welke niet, en hoe zij onderscheiden gevallen dan wel noemen. Wij nemen ons voor dit onderzoek uit te voeren en daarover zo spoedig mogelijk te rapporteren.

Naschrift van dr. Israël's

Toen wij een eerdere versie van het voorgaande ter controle voorlegden aan Freud-kenner Han Israël's, liet hij ons onder

meer het volgende weten, dat ons een passende afsluiting dunkt:

'Verdringen als sociaal verschijnsel is inmiddels zo ver voortgeschreden dat de bedenker van het begrip, Sigmund Freud, er zelf het slachtoffer van is geworden. Ook Freud zou vroeg in zijn leven seksueel zijn misbruikt en dit hebben verdrongen, zo heeft onlangs P.E. de Vries (1993) retrospectief vastgesteld.

Men zou verwachten dat een minimaal vereiste voor een dergelijke conclusie is dat de betrokkene zelf zich later alsnog herinnert dat hij iets verdrongen heeft. Freud heeft zelf nooit gezegd dat hij zich daadwerkelijk heeft herinnerd dat hij als klein kind door zijn vader seksueel is misbruikt. Toch beweert mevrouw De Vries (p. 530) dat het "highly probable" is dat Freud slachtoffer van incest is geweest. Haar redenering is als volgt. Omstreeks 1896 meende Freud dat hysteric wordt veroorzaakt door verdrongen herinneringen aan vroeg seksueel misbruik. Begin 1897 voegde hij daaraan toe dat de plegers van het misbruik bijna altijd de vaders van de slachtoffers zijn. Bovendien schreef hij aan zijn boezemvriend Fliess terloops over zijn eigen "kleine hysteric". Freud zal dus allicht wel eens gedacht hebben dat zijn eigen vader zich aan hem vergrepen had.

De Vries (p. 528) merkt op: "We know that the incidence and prevalence of sexual abuse is very high and what a persons says about being victimized is, in most cases, true."

Vervolgens presenteert zij aanvullend bewijsmateriaal: Freud schrijft aan Fliess dat zijn vader zich aan zijn zusters had vergrepen, want die zusters leden volgens hem aan hysteric. Voorts herinnert De Vries er aan dat Freud zijn leven lang geobsedeerd is geweest door seksualiteit in het algemeen en incest in het bijzonder. Dat speelde onder andere een belangrijke rol in de breuk met Jung. Aldus de redenering.

Het lijkt mij dat deze nogal stellige diagnose van incest opnieuw wijst op het belang van verdringen als sociaal verschijnsel. Met werkelijke incest en verdringen heeft het niets te maken. Wie de brieven van Freud aan Fliess leest wordt getroffen door de overmaat aan fantasie en wilde ideeën waaraan Freud zich in die dagen overgaf. Sommige van die ideeën impliceren dat Freud wel eens gespeeld moet hebben met de gedachte dat hij als kind door zijn vader misbruikt was. Later heeft hij echter uitdrukkelijk geschreven dat in zijn geval de vader *niet* de boosdoener was, maar door gebruik te maken van het begrip *verdringen* kan men deze latere ontkenning gemakkelijk terzijde schuiven. Voor De Vries is bij Freud zelfs een achteraf gereconstrueerde herinnering niet meer nodig voor het stellen van de diagnose van verdrongen vroege incest. Dat de bedenker van deze onzin uitgerekend werkzaam is bij de Inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid, zoals zij in haar artikel trots meldt, maakt het sociale belang van dit soort redeneringen alleen maar groter en beangstigender.'

Literatuur

- Commissie Seksueel Misbruik van Jeugdigen (1994). *Handelen bij vermoeden van seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen. Richtlijnen voor beroepsbeoefenaren*. Assen: Van Gorcum/Dekker & van de Vegt.
- Crombag, H.F.M., Koppen, P.J. van & Wagenaar, W.A. (1994). *Dubieuze zaken*. Amsterdam: Contact (2e druk).
- Ensink, B. (1994). Reactie op 'Recovered memories'. *De Psycholoog*, 29, 148-149.
- Erdley, M.H. (1990). Repression, reconstruction, and defense: history and integration of the psychoanalytic and experimental frameworks. In J.S. Singer (Ed.), *Repression and dissociation: implications for personality theory, psychopathology, and health* (p. 1-31). Chicago: The University of Chicago Press.
- Freud, S. (1896). Zur Aetiologie der Hysterie. *Wiener klinische Rundschau*, 10, 413-415.
- Holmes, D.S. (1990). The evidence for repression: an examination of sixty years of research. In J.L. Singer (Ed.), *Repression and dissociation: implications for personality theory, psychopathology, and health* (p. 85-102). Chicago: The University of Chicago Press.
- Hulsenbek, J. (1994). *Rapport werkgroep Ritueel Misbruik*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Israels, H. (1993). *Het geval Freud. I Scheppingsverhalen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Kolk, B. van der & Kadish, W. (1987). Amnesia, dissociation and the return of the repressed. In B. van der Kolk (Ed.), *Psychological trauma*. Washington: American Psychiatric Press.
- Loftus, E.F. (1993). The reality of repressed memories. *American Psychologist*, 48, 518-537.
- Loftus, E.F., Weingardt, K.R. & Hoffman, H.G. (1993). Sleeping memories on trial: reactions to memories that were previously repressed. *Expert Evidence*, 2, 51-59.
- Merkelbach, H. & Wessel, I. (1994). Recovered memories. *De Psycholoog*, 29, 85-90.
- Pynoos, R.S. & Nader, K. (1988). Children who witness the sexual assault of their mothers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 567-572.
- Pynoos, R.S. & Nader, K. (1989). Children's memory and proximity to violence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28, 236-241.
- Vries, P.E. de (1993). A draft of Lethe: a neglected statement from the works of Sigmund Freud. *Psychotherapy*, 30, 524-530.

Summary

In this article it is argued that the decisive question is not whether repression of traumatic memories is a psychological reality, but whether most people believe that it is a real phenomenon and act accordingly. If so, then repression is a social reality and as such something to be reckoned with. Data are presented that belief in repression is widespread among laymen as well as mental health professionals. This belief is, however, not entirely free from ambiguity, as many who readily believe that it occurs in others, do not believe that it may have happened to themselves. Further study of the way in which people use the term 'repression' is warranted.

Prof. dr. H.F.M. Crombag is verbonden aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht. Dr. P.J. van Koppen is verbonden aan het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) te Leiden.